

Υποκείμενα και αντικείμενα της εμπειρικής έρευνας¹

Κ. Ναυρίδης

Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Στο κείμενο αυτό παρουσιάζονται ορισμένοι μεθοδολογικοί προβληματισμοί πάνω στις σχέσεις υποκειμένων και αντικειμένων οι οποίες υπάρχουν σε κάθε έρευνα, ακόμα κι όταν αγνοούνται ή αποσιωπούνται. Εξετάζονται οι διαφορές ανάμεσα στην κλινική εμπειρία και στην εμπειρική έρευνα καθώς και η σημασία του *αιτήματος* στην κοινωνική έρευνα. Υπάρχει ένα μόνο αίτημα ή περισσότερα; Ποιό ή ποιά είναι αυτά; Ποιο ή ποια είναι τα υποκείμενα των αιτημάτων αυτών; Αναφέρονται επίσης, οι ιδεολογικές και συναισθηματικές σχέσεις του υποκειμένου ερευνητή με τα ψυχοκοινωνικά υποκείμενα στα οποία απευθύνεται και με τα οποία επικοινωνεί στο πλαίσιο της έρευνάς του. Εδώ εξετάζονται ιδιαίτερα οι επιδράσεις που μπορεί να έχουν πάνω στα εμπειρικά δεδομένα που προκύπτουν, οι διάφορες αμφίδρομες μεταβιβάσεις και αντιμεταβιβάσεις (με την ευρεία έννοια) μεταξύ «ερωτωμένων» και ερευνητή που γίνονται στη διάρκεια μιας συνέντευξης. Στο κείμενο υπάρχουν αναφορές σε ερευνητικές εμπειρίες του ίδιου του συγγραφέα καθώς και σε άλλες συναφείς έρευνες.

Θα αρχίσω με μια φράση του Bourdieu: «Τα γεγονότα δεν μιλούν παρά μόνο όταν τα ρωτάμε» (Bourdieu, 1973).

Τα παραδείγματα είναι λίγο ακραία αλλά πραγματικά: Πρώτο παράδειγμα: *Η κρεβατοκάμαρα*. Είχα τηλεφωνήσει την προηγούμενη και μου απάντησε εκείνη. Της εξήγησα ότι πρόκειται για μια έρευνα με θέμα τις συνήθειες και τις προτιμήσεις των παιδιών της οικογένειας σχετικά με την τηλεόραση, ότι η έρευνα γίνεται από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ότι διαλέξαμε τυχαία το παιδί της μαζί με μερικά ακόμα παιδιά από την τάξη του, ότι κουβεντιάσαμε ήδη μαζί του και θα ήθελα να την παρακαλέσω να μου ορίσει μια συνάντηση στο σπίτι της για μια σύντομη συνέντευξη με την ίδια. «Μια στιγμή να σας δώσω τον άντρα μου», μου λέει. Βγαίνει μια βαριά νυσταγμένη ανδρική φωνή. Αισθάνομαι

κάπως άβολα. Θα πρέπει να δώσω εξηγήσεις, να πάρω την άδεια. Τα ξαναλέω όλα από την αρχή τονίζοντας για δεύτερη φορά τους όρους του συμβολαίου, πως δηλαδή η συνέντευξη θα είναι ατομική και αφορά αποκλειστικά τη γυναίκα του ως μητέρα και όχι εκείνον. «Εντάξει», μου λέει, χωρίς να είμαι σίγουρος ότι έχει καταλάβει. Στο τηλέφωνο έρχεται πάλι η γυναίκα, όπου, μετά από πολλές απορίες, δισταγμούς και παλινωδίες, μου δίνει ένα ραντεβού για την επομένη το απόγευμα.

Το σπίτι όλο κι όλο είναι δύο μικρά δωμάτια. Από τη μισάνοιχτη πόρτα του ενός παίρνει το μάτι μου, καθώς μπαίνω στο σαλόνι για να καθίσω, ένα ξέστρωτο διπλό κρεβάτι. Η γυναίκα, γύρω στα σαράντα, θα μπορούσες να πεις όμορφη, ξεβαμμένα μάλλον αχτένιστα μαλλιά, κόκκινη μάλλινη ρόμπα, παντόφλες με πομπόν, κάθεται

1. Εισήγηση στο 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογίας, στη συνεδρίαση με θέμα «Μεθοδολογία Έρευνας», Αθήνα, Φεβρουάριος 1988.

δίπλα μου. Βγάζω το ερωτηματολόγιο, τις φωτογραφίες από εκπομπές της τηλεόρασης, ένα μολύβι και αρχίζω τη συνέντευξη. Δείχνει λίγο ταραγμένη. Ξαφνικά ακούγεται ένα καζανάκι, ανοίγει η πόρτα του μπάνιου κι εμφανίζεται εκείνος. Πενηντάρης, αζύριστος, λίγο γεμάτος, φοράει μόνο το παντελόνι της πυτζάμας και από πάνω ένα φανελάκι. Με χαιρετάει αμήχανα και κάθεται σε μια πολυθρόνα στην άλλη άκρη του δωματίου, όχι περισσότερο από τέσσερα μέτρα μακριά. Παίρνει στα χέρια του μια εφημερίδα και κάνει πως διαβάζει. Από το πλάι έχω διαρκώς την αίσθηση ότι παρακολουθεί τα πάντα. Νιώθω ότι με περιεργάζεται. Η γυναίκα απαντά μονολογικά και χαμηλόφωνα. Κάποια στιγμή διαπιστώνω ότι έχω χαμηλώσει κι εγώ τη φωνή μου. Η παρουσία του μέσα στο ίδιο δωμάτιο με ενοχλεί και μου δημιουργεί άγχος. Δεν αισθάνεται κανείς μας άνετα. Θέλω να τελειώσω μια ώρα αρχύτερα και να φύγω. Σημειώνω τις απαντήσεις της στο ερωτηματολόγιο, αφήνοντας αναγκαστικά απέξω, εκτός πεδίου, όλα τα υπόλοιπα: το άγχος το δικό της και το δικό μου, τον άνδρα με το φανελάκι, τα παιχνίδια του παιδιού στο πάτωμα, το ξέστρωτο κρεβάτι...

Δεύτερο παράδειγμα: *Το πλεκτό*. Καθόμαστε στην κουζίνα. Στην κατσαρόλα βράζει το φαγητό με πολύ κρεμμύδι και σκόρδο. Αφού με είχε ταλαιπωρήσει στο τηλέφωνο να της λέω τα ίδια και τα ίδια για την έρευνα κι εγώ δεν ξέρω πόσες φορές, τελικά μου έκλεισε ένα ραντεβού για το πρωί. Κάθεται δίπλα μου και πλέκει ασταμάτητα. Πότε πότε σηκώνεται και ανακατεύει την κατσαρόλα. Μετά ξαναπιάνει το πλέξιμο. Αφοσιωμένη καθώς είναι στο έργο των χεριών της, δεν κοιτάει σχεδόν ποτέ προς το μέρος μου, παρεμβάλει τεράστιες σιωπές σαδιστικής αφηρημάδας και με υποχρεώνει να της επαναλαμβάνω δυο και τρεις φορές την ίδια ερώτηση, κάνοντας κάθε φορά

ότι τη σκέφτεται βαθυστόχαστα, ενώ στην ουσία εκείνο που την απασχολεί είναι οι κόμποι του πλεκτού και οι περίπλοκοι ελιγμοί της βελόνας. Είναι σαν να μου λέει «έχω άλλα πιο ενδιαφέροντα πράγματα να κάνω από το να απαντάω στις ηλίθιες ερωτήσεις σου». «Μου πλέκει το ερωτηματολόγιο», έχω σημειώσει κάπου στο περιθώριο. Αλλά γι' αυτή τη φράση δεν υπάρχει κωδικός, και το πλεκτό της κυρίας στην έρευνα αυτή για τον ελεύθερο χρόνο είναι καταδικασμένο να εξαφανιστεί ανάμεσα σε μερικές εκατοντάδες άλλα ερωτηματολόγια, όπως ένα ποτήρι νερό μέσα στη θάλασσα.

Τρίτο παράδειγμα: *Ο πλασιέ*. «Όχι ευχαριστώ, δεν θέλουμε ούτε βιβλία ούτε εγκυκλοπαιδείες. Την περασμένη βδομάδα ήρθαν και κάτι άλλοι φοιτητές και τους διώξαμε», ακούω την οικοδέσποινα να μου λέει από τη μισάνοιχτη πόρτα. Της θυμίζω ότι είμαι αυτός που της τηλεφώνησε το πρωί για τη συνέντευξη. Στο τηλέφωνο είχε επαναληφθεί η ίδια ακριβώς ιστορία με τις εγκυκλοπαιδείες και είχα μείνει με την εντύπωση ότι θα έπρεπε να είχε καταλάβει. Μετά από μια σειρά καινούριες διαβουλεύσεις, στο κατώφλι του σπιτιού της, με αφήνει τελικά να περάσω μέσα. Παρόλα αυτά, ολόκληρη η συνέντευξη που ακολουθεί μοιάζει με μια απραγματοποίητη αγοραπωλησία. Έχω την αίσθηση ότι τις ερωτήσεις μου δεν τις λέω, αλλά τις δείχνω σ' αυτή τη δύσπιστη μητέρα, που τις παίρνει στα χέρια της και τις περιεργάζεται βιαστικά και λίγο αδιάφορα, πετώντας τις αντεστραμμένες τη μια μετά την άλλη με τη μορφή απαντήσεων στο τραπέζακι από φορμάικα που βρίσκεται ανάμεσά μας. Όταν κάποτε τελείωσε η συνέντευξη, σηκώθηκα, άνοιξα την τσάντα μου και ξανάβαλα μέσα προσεκτικά τα βιβλία, τις εγκυκλοπαιδείες και τα είδη προικός που είχε δει σε όσα άκουσε. «Να ξανάρθετε, είχε ενδιαφέρον», μου είπε καθώς με έ-

σπρωχνε ευγενικά προς την εξώπορτα.

Πριν από μερικά χρόνια, η Bezille (1985) έκανε στη Γαλλία μια έρευνα πάνω σε μια άλλη έρευνα, με στόχο τη διερεύνηση των αναπαραστάσεων που ο ερωτευμένος έχει για τον εαυτό του, για κείνον που κάνει τη συνέντευξη και για τη μεταξύ τους σχέση, υποθέτοντας ότι υπάρχει μια συνάρθρωση των τριών αυτών πεδίων αναπαράστασης. Η αρχική έρευνα είχε σαν αντικείμενο τις αναπαραστάσεις σχετικά με την κληρονομιά και περιλάμβανε έναν αριθμό ελεύθερων συνεντεύξεων με άτομα που είχαν πρόσφατα κληρονομήσει κάποιο πολύ στενό συγγενή τους. Η Bezille αναζήτησε αυτά τα άτομα μερικές βδομάδες μετά από την πρώτη έρευνα και τους έκανε ορισμένες ερωτήσεις πάνω στις συνεντεύξεις που είχαν δώσει. Ρωτούσε λ.χ. αν η εμπειρία της συνέντευξης ήταν ευχάριστη ή δυσάρεστη, αν τους θύμιζε κάτι άλλο, πώς τους φάνηκε εκείνος που πήρε τη συνέντευξη, πώς τον φαντάζονται στην ιδιωτική τους ζωή, πώς νομίζουν ότι εκείνος θα είχε απαντήσει κ.τ.λ. Θα πρέπει βέβαια εδώ να πούμε ότι η ιδέα της μετα-έρευνας και των μετα-συνεντεύξεων έχει κάποια προϊστορία και ότι οι πρώτες σχετικές εργασίες ανάγονται ήδη γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1950².

Για μια ακόμη φορά η γαλλίδα ερευνήτρια διαπιστώνει τη σημασία που έχουν για το προϊόν μιας συνέντευξης παράγοντες όπως το φύλο και η ηλικία αυτού που παίρνει τη συνέντευξη, το παρουσιαστικό του, η συμπεριφορά του, το πρόσωπο που ενδεχόμενα μεσολάβησε για να γίνει η συνέντευξη (λ.χ. κάποιος κοινός γνωστός), και όλα αυτά σε συνάρτηση με αντίστοιχα χαρακτηριστικά του ερωτωμένου, με το θέμα της έρευνας κ.τ.λ.

Αναφέρει λ.χ. ότι μια από τις ερωτώμενες, 35 χρόνων, που κληρονόμησε και τους δύο γονείς της, που πέθαναν ο ένας μετά τον άλλο σε σύντομο διάστημα, βρήκε τη γυναίκα που πήρε τη συνέντευξη, μερικά χρόνια μεγαλύτερη από εκείνη στην ηλικία, πάρα πολύ συμπαθητική. Της έφερε στο νου τη μητέρα της, ενώ η συνέντευξη της θύμιζε συζητήσεις που είχαν συχνά μαζί όσο ζούσε. Μια άλλη, 40 χρόνων, που κληρονόμησε τη μητέρα της, είπε για τη γυναίκα που πήρε τη συνέντευξη που ήταν λίγο νεώτερη από εκείνη, τα εξής: «Γνωρίζοντας την αδερφή της που είναι μάλλον αριστερή και πολύ αντι-κομφορμίστρια, νομίζω πως η ίδια θα πρέπει να είναι εναντίον της κληρονομιάς και ότι θα θεωρεί την κληρονομιά αρρωστημένη και ανήθικη. Την αισθάνθηκα μάλιστα να αντιδρά αρκετές φορές αρνητικά σ' αυτά που της έλεγα. Όμως και οι δικοί της γονείς είναι εύποροι και αργά ή γρήγορα θα βρεθεί και αυτή στην ίδια κατάσταση» (Bezille, 1985, σελ. 130).

Η εμπειρική έρευνα, όσο και αν η απόσταση ανάμεσα στον ερευνητή και το εμπειρικό υποκείμενο ποικίλει, από το ερωτηματολόγιο που στέλνεται με το ταχυδρομείο ως την ελεύθερη ατομική συνέντευξη και από τη διακριτική ως τη συμμετοχική παρατήρηση και την έρευνα-δράση, αποτελεί μια *συγκεκριμένη* επικοινωνιακή κατάσταση. Για να είναι δυνατή και για να έχει επιστημονική υπόσταση πρέπει να έχει προέλθει από μια αφαίρεση, από μια γενίκευση και να μπορεί να οδηγήσει σε μια νέα αφαίρεση, μια νέα γενίκευση. Η σημασία που έχει ο επικοινωνιακός χαρακτήρας αυτής της συγκεκριμένης δι-υποκειμενικής σχέσης, ανάμεσα

2. Παρόλο που, όπως σημειώνει η Bezille, στο ίδιο κείμενο, οι εργασίες αυτές βασίζονται γενικά σε μαρτυρίες και αναλύσεις συμπεριφορών των ερευνητών και όχι των ερωτωμένων. Ενδεικτικά αναφέρω τους Maccoby E. και Maccoby N. «The interview, a tool of social science». Στο *Handbook of Social Psychology*, Vol. 1, Harvard University Press, 1954, σελ. 449-487.

στον ερευνητή και τον άλλο, δεν είναι μικρότερη στην περίπτωση του ερωτηματολογίου απ' ό τι στην περίπτωση μιας ελεύθερης ατομικής συνέντευξης. Ούτε είναι μικρότερη στην περίπτωση της διακριτικής, της αόρατης παρατήρησης απ' ό τι στην περίπτωση της συμμετοχικής. Σε καμιά από αυτές τις καταστάσεις το εμπειρικό υποκείμενο δεν απαντά γενικά και αόριστα σε ερωτήσεις. Απαντά στις ερωτήσεις κάποιου άλλου, που μπορεί να τον βλέπει ή μόνο να τον φαντάζεται. Ούτε είναι από μόνο του οτιδήποτε το εμπειρικό υποκείμενο, έτσι γενικά και αόριστα. Είναι αυτό που φαίνεται πάντοτε σε σχέση με κάποιον άλλο. «Σε κάθε εμπειρία», έλεγε ο Αϊνστάιν, αναφερόμενος στο φυσικό κόσμο, «υπάρχουν δύο γεγονότα, το ένα συμβαίνει σ' εκείνον που παρατηρεί, το άλλο σ' αυτό που παρατηρείται».

Στα παραδείγματα που περιγράφονται προηγουμένως η επικοινωνία του ερευνητή με τον ερωτώμενο είναι άμεση. Και τα δύο «μέρη» είναι εκτεθειμένα το ένα στο άλλο. Παρ' όλες τις εγγυήσεις αντικειμενικότητας που μπορεί να υπόσχεται στον ερευνητή η μέθοδός του, η αμοιβαία αυτή έκθεση είναι αναπόφευκτη. Και παρόλο που ο ερευνητής μπορεί να αισθάνεται ότι προστατεύεται από τον υποκειμενισμό του, κρατώντας τον πίσω από το φράγμα κάποιων προκατασκευασμένων διαδικασιών και ερωτήσεων, ο υποκειμενισμός του θα βρει τελικά τις κατάλληλες ρωγμές για να περάσει διαβρώνοντας την ανύπαρκτη αθωότητα του άλλου³. Το ερώτημα δεν είναι αν ο ερευνητής είναι δυνατό να απέχει, να μην επηρεάζεται και να μην επηρεάζει, αλλά πόσο η μέθοδός του είναι σε θέση να καταγράψει μια ζωντανή σχέση ανάμεσα σε δυο υποκείμενα, που το ένα γίνεται α-

ντικείμενο για το άλλο, και να ξεσκεπάσει τους λαθρεπιβάτες της.

Στο βιβλίο του *Από το άγχος στη μέθοδο*, ο Dèvereux γράφει: «Κάθε αποτελεσματική μέθοδος στις επιστήμες της συμπεριφοράς πρέπει να μπορεί να χειρίζεται τις αντιστάσεις του ερευνητή που παίρνουν τη μορφή μιας μεθοδολογίας. Πρέπει να μπορεί να εκμεταλλεύεται την υποκειμενικότητα που είναι συνυφασμένη με κάθε παρατήρηση, θεωρώντας την σαν τη βασική οδό που οδηγεί σε μια περισσότερο αυθεντική παρά πλαστή αντικειμενικότητα» (Dèvereux, 1980, σελ. 474).

Στο μεταίχμιο λοιπόν δυο αφαιρέσεων, το εμπειρικό πλαίσιο περιλαμβάνει αντικείμενα που έχουν κατασκευαστεί από πριν και αλλού, και το ίδιο το πλαίσιο είναι και αυτό ένα αντικείμενο. Αφ' ετέρου, το εμπειρικό πλαίσιο έχει προορισμό να παράγει άλλα αντικείμενα, καταγραφές λόγων και παρατηρήσεων, για ένα μελλοντικό «τόπο». Η εμπειρική έρευνα δεν αρχίζει ούτε τελειώνει στο πεδίο της αμεσότητας. Και αυτό είναι βέβαια μια από τις βασικές διαφορές της από την κλινική εμπειρία. Ο ερευνητής φαντάζεται το αντικείμενό του προτού το συναντήσει. Σαν ένας ντετέκτιβ συγκεντρώνει πληροφορίες από παντού για τη ζωή και τις σχέσεις του. «Ο δολοφόνος που ψάχνεις δεν είναι άλλος απ' αυτόν που ψάχνει να ανακαλύψει το δολοφόνο», είχε πει κάποτε ο Levi-Strauss (1985). Έχει θεωρίες για το αντικείμενό του. Μερικές απ' αυτές ο ερευνητής τις έχει χωρίς να το υποψιάζεται. Πόσο όμως το πλαίσιο μιας εμπειρικής έρευνας είναι διαφανές; Πόσο επιτρέπει στο υποκείμενό της να ακούσει την αναπνοή του αντικειμένου του; Να δει κάτι από εκείνο; Ή μήπως αυτό που πολλές φορές βλέπει ένας

3. Βέβαια στα παραδείγματα αυτά διαφαίνεται και κάτι άλλο. Πόσο δηλαδή το ίδιο το πλαίσιο (setting) μιας συνέντευξης επηρεάζει την επικοινωνία ανάμεσα στον ερευνητή και τον ερωτώμενο.

ερευνητής δεν είναι καν η αντανάκλαση της δικής του εικόνας πάνω στο αντικείμενο της εμπειρίας του, αυτό θα ήταν ίσως αναπόφευκτο και θεμιτό, αλλά ο αντικατοπτρισμός κάποιου άλλου πάνω στην ίδια του τη μέθοδο; Με άλλα λόγια, αν το εμπειρικό πλαίσιο αποτρέπει την αμοιβαιότητα, πόσο ενδεχομένως προβλέπει την επικοινωνία;

Μια άλλη διαφορά της εμπειρικής έρευνας από την κλινική εμπειρία είναι ότι στην έρευνα υπάρχει ένα αντικείμενο που παράγεται, αποσπάσματα λόγων και παρατηρήσεων, που μεταφέρονται κάπου μετά για να ενοποιηθούν και να εννοηθούν. Υπάρχει δηλαδή κάτι που αντικειμενοποιείται από αλλά και σε σχέση τόσο με το εμπειρικό υποκείμενο όσο και με τον ερευνητή. Η ανάλυση αυτού του προϊόντος και η νοσηματοδότησή του μέσα από την ανάλυση θα γίνει σχετικά ανεξάρτητα από τις αρχικές συνθήκες της παραγωγής του. Και εδώ βέβαια τίθεται το ζήτημα της αμοιβαίας συμβατότητας, από επιστημολογική και θεωρητική άποψη, των μεθόδων της παραγωγής και της ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων, ή, σε άλλες περιπτώσεις, το ζήτημα της θεωρητικής συνάφειας ανάμεσα σε μια μέθοδο παρέμβασης και μια μέθοδο αξιολόγησης των αποτελεσμάτων.

Αλλά το πλαίσιο μιας ερευνητικής εμπειρίας δεν είναι ούτε ακατοίκητο ούτε αυτόνομο. Μέσα από τον ερευνητή, υποκείμενο της επιστημονικής εμπειρίας, εκφράζονται διάφορα υποκείμενα, ατομικά και κοινωνικά. Τα υποκείμενα αυτά έχουν να κάνουν με τα παρακάτω:

—Με την ατομική ιδιαιτερότητα του ίδιου του ερευνητή και τα προσωπικά του κίνητρα για τη συγκεκριμένη έρευνα. Όταν ο ερευνητής δεν είναι ένα άτομο αλλά μια ομάδα, τα πράγματα περιπλέκονται περισσότερο, αλλά η ουσία δεν αλλάζει. Η εμπλοκή του καθενός στη δυναμική της ομάδας θα προσδιορίσει και το επίπεδο της

συμμετοχής του στην έρευνα, αν θα μπορέσουν να θελήσουν μαζί το ίδιο πράγμα, να μοιραστούν την ίδια απορία.

Με τις ιδεολογικές και κοινωνικές αναφορές και εντάξεις του ερευνητή, μέσα από τις οποίες μεταβιβάζεται υπόγεια και συγκεκριμενοποιείται στις διάφορες επιλογές του, μία σύμπλοκη κοινωνική άποψη για το αντικείμενο της δουλειάς του.

Με τον φορέα, επιστημονικό, κοινωνικό, πολιτικό που έχει παραγγείλει ή απλά χρηματοδοτεί την έρευνα.

Με την ή τις θεωρίες, τις μεθόδους και τις τεχνικές που θα χρησιμοποιήσει, που παραπέμπουν σε ένα ή περισσότερα επιστημικά υποκείμενα (ψυχανάλυση, μαρξισμός, θεωρία συστημάτων κ.α.).

Ο ερευνητής περνά το κατώφλι της συνάντησης και βρίσκει μια θέση που ο ίδιος έφτιαξε από πριν για τον εαυτό του. Έχει ήδη κάποια ιδέα για και ένα αίτημα προς τον άλλο. Και εδώ είναι μια τελευταία βασική διαφορά της εμπειρικής έρευνας σε αντιπαραβολή προς την κλινική εμπειρία. Η προέλευση και το είδος του αιτήματος. Στην έρευνα εκείνος που από την αρχή ζητάει κάτι, είναι ο ερευνητής. Μένει να δούμε τι ακριβώς είναι αυτό που ζητάει και αν αυτό που ζητάει θα συναντήσει κάπου και κάτι από την επιθυμία του άλλου.

Στο βιβλίο του «*Εγώ είναι ένας άλλος*», ο Ph. Lejeune διαπιστώνει σχετικά με το καθεστώς της συνέντευξης: «Όσο προσεχτικός, όσο ανοιχτός και ζεστός και αν είναι αυτός που παίρνει τη συνέντευξη, δεν παύει να μη διακινδυνεύει τίποτα και μοιραία να παίζει διπλό παιχνίδι. Όχι από υποκρισία, αλλά επειδή ο ρόλος του από την ίδια του την κατασκευή είναι ένας ρόλος διπλού πράκτορα. Αυτός που παίρνει τη συνέντευξη κάνει ταυτόχρονα δύο πράγματα: Το ένα, το πιο βασικό, είναι ότι συλλέγει το είδος εκείνο της πληροφορίας που περιμένουν στα ιδρύματα ή το κοινό

στο όνομα του οποίου γίνεται η έρευνα. Το άλλο, που αποτελεί το μέσο για την εκπλήρωση του πρώτου, συνίσταται στο ότι αυτός που παίρνει τη συνέντευξη παίζει το ρόλο του αφηγούμενου (*parataite*) μπαίνοντας μέσα στο παιχνίδι του μοντέλου. Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτό μπορεί να φτάσει μέχρι τη μίμηση μιας αμοιβαιότητας». (Lejeune, 1980, σελ. 281).

Υπάρχει όμως και ένας άλλος άλλος. Είναι εκείνος στον οποίο απευθύνεται ο λόγος της έρευνας. Αυτή τη στιγμή που γράφω τούτες τις λέξεις, πήγα να γράψω: «σε σας» ή «για σας». Ποιος είστε όμως στ' αλήθεια ο δικός μου παραλήπτης; Και αυτός ο αγνώστων λοιπών στοιχείων προορισμός του λόγου μιας έρευνας, η επιστημονική κοινότητα, ο αναγνώστης ή ο ακροατής του, θα μπορέσει ποτέ να διαπεράσει την ομίχλη που εμπόδισε τον ίδιο τον ερευνητή να δει καθαρά και να οδηγηθεί και εκείνος σε κάποια αλήθεια για το εμπειρικό υποκείμενο;

Μέχρι τώρα είδαμε κυρίως τον επικοινωνιακό χαρακτήρα του εμπειρικού πλαισίου και τις σχέσεις που διαμορφώνονται, σχέσεις ανάμεσα σε υποκείμενα και αντικείμενα. Για να μπορούμε να το κάνουμε αυτό, μια απαραίτητη προϋπόθεση είναι να αναγνωρίσουμε και στους δυο ατομικούς συντελεστές αυτής της επικοινωνίας, τόσο στον ερευνητή όσο και στον άλλο, ότι δεν είναι μόνο υποκείμενα στις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά υποκείμενα και της προσωπικής τους μοίρας. Να δεχτούμε δηλαδή το άτομο όχι ως αποτέλεσμα κάποιων προδιορισμών, όποιοι κι αν είναι αυτοί, αλλά σαν τη μοναδική ενσωμάτωση και τη διαρκή μεταλλαγή αυτών των προσδιορισμών, και άλλων που δεν γνωρίζουμε, μέσα από μια πορεία ζωής προσωπική.

Πού θα το βρούμε όμως αυτό το υποκείμενο; Σε αυτά που λέει; Σε αυτά που κάνει; Στο νόημα που έχουν ο λόγος και οι πράξεις του; Και αυτό το νόημα πόσο είναι

κοινωνικό και πόσο ψυχικό; Πώς κατοικεί το κοινωνικό την ανθρώπινη ψυχή και πώς το κάθε άτομο, υποκείμενο της προσωπικής του ιστορίας, συμμετέχει με την ίδια του τη ζωή στο γράψιμο της ιστορίας της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει; Και πώς θα το αναγνωρίσουμε αυτό το υποκείμενο;

Προτιμώ να κλείσω αυτή την εισήγηση με μια μεταφορά της C. Assouly-Piquet από ένα άρθρο της με τίτλο *Η αντιστροφή του υποκειμένου και του αντικειμένου*. «Όταν η Σταχτοπούτα έχασε το γοβάκι της, ήταν μάταιο να ψάχνει κανείς να βρει αυτό που της ταιριάζει καλύτερα ανάμεσα σε όλα τα πιθανά παπούτσια. Χρειάστηκε να αναζητήσει τη Σταχτοπούτα ένας πρίγκηπας που είχε στα χέρια του το μοναδικό γοβάκι. Χρειάστηκε ο έρωτας ενός πρίγκηπα και η πίστη του ότι θα ανακαλύψει την καλή του, αυτή τη μια και μοναδική. Όσο για τη Σταχτοπούτα, δεν είχε παρά να περιμένει. Τι άλλο να κάνει;» (Assouly-Piquet, 1986, σελ. 789).

Αφού, ψάχνοντας, κάτι χάνεις...

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Assouly-Piquet C. Le retournement du sujet et de l' objet. *Bulletin de Psychologie*, 1986, XXXIX, 377, 783-790.
- Bezille H. Les interviewés parlent. In Blanchet A. et al., *L'entretien dans les sciences sociales*. Paris, Dunod, 1985, p. 117-146.
- Bourdieu P. *Le metier de sociologue*. Paris, Mouton, 1973.
- Dévereux G. *De l'angoisse à la méthode*. Paris, Flammarion, 1980.
- Lejeune Ph. *Je est un autre. L'autobiographie: de la littérature aux medias*. Paris, Seuil, 1980.
- Levi-Strauss C. *La potière jalouse*. Paris, Plon, 1985.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Barus-Michel J. Le chercheur, premier objet de la recherche. *Bulletin de Psychologie*, 1986, XXXIX, 377, 801-804.

Bertand M. et al. *Je, sur l' individualité*. Paris, Messidor, 1987.

Gaulejac V. de, Irréductible social, irréductible psychique. *Bulletin de Psychologie*, 1983, XXXVI, 545-558.

Goux J. J., *Freud, Marx: Economie et symbolique*. Paris, Seuil, 1973.

Grawitz M. *Méthodes de sciences sociales*. Paris, Dalloz, 1981, 5ème édition.

Pagez M. Pour une démarche dialectique dans les sciences humaines. *Bulletin de Psychologie*, 1986, XXXIX, 377, 743-750.

Pineau G. *Produire sa Vie*. Montreal, Edilig, 1983.

Searles H. *Le contre-transfert*. Paris, Gallimard, 1981.